

KIJK OP MULTIFUNCTIONELE LANDBOUW

omzet en impact

WAGENINGEN **UR**

For quality of life

Colofon

© 2009, Wageningen UR

Uitgave Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V. (PPO)
Postbus 430, 8200 AK Lelystad

Opdrachtgevers:

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit en de Taskforce Multifunctionele Landbouw

Auteurs:

Herman Schoorlemmer, Vivian Hendriks-Goossens, Arjan Dekking, Jan-Hendrik Kamstra en Andries Visser (Wageningen UR, PPO)
Aïde Roest, Katrin Oltmer, Gabe Venema en Jakob Jager (Wageningen UR, LEI)
Leonne Jeurissen en Edo Gies (Wageningen UR, Alterra)

Fotografie:

Wageningen UR, PPO

Vormgeving:

Sjaak Meyberg (Wageningen UR, PPO)

Druk:

Drukkerij Cabri Lelystad

Voorwoord

De multifunctionele landbouw is volop in ontwikkeling. Het richt zich op een groeiende marktvraag naar rust, ruimte, zorg, recreatie en gezond en lekker eten. Het is een mooie strategie voor steeds meer agrariërs in Nederland. Het levert niet alleen een bijdrage aan de inkomenspositie van deze ondernemers, maar het draagt ook bij aan een verbetering van de relatie tussen boeren en burgers en aan een vitaal platteland.

Belangrijke redenen voor het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit om te helpen met het versnellen, verbinden en vernieuwen van de vele initiatieven in deze sector. Om dit sectorbreed en landelijk aan te pakken is de Taskforce Multifunctionele Landbouw in 2007 door Minister Verburg ingesteld. De Taskforce pakt belemmeringen en kansen aan vanuit de samenwerking tussen private en publieke partijen en stimuleert nieuwe initiatieven waar nodig. Concreet streeft de Taskforce naar omzetverdubbeling van de multifunctionele landbouw in de komende vier jaar.

Deze brochure geeft de resultaten van een nulmeting van de omzet en impact van de multifunctionele landbouw. Het levert daarbij een belangrijk vertrekpunt om de ontwikkeling van de sector te monitoren.

De brochure is uitgewerkt onder hoede van Wageningen UR, maar ook vele adviseurs, experts en ondernemers zijn betrokken geweest bij de totstandkoming van dit resultaat. Een woord van dank is hierbij op zijn plaats naar allen die een bijdrage hebben geleverd.

Kees Oomen,

*Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Lid stuurgroep Taskforce Multifunctionele Landbouw*

Samenvatting

Op verzoek van de Taskforce Multifunctionele Landbouw is een schatting gemaakt van de omvang van de multifunctionele landbouw in 2007. Daarnaast is een verkenning gemaakt van de impact van de multifunctionele landbouw op de omgeving en op de ondernemer.

Voor de bepaling van de omvang is een omzetschatting gemaakt voor zes sectoren uit de multifunctionele landbouw: zorg, agrarische kinderopvang, boerderijverkoop, agrarisch natuurbeheer, recreatie & toerisme en boerderijeducatie. Deze sectoren vallen onder de definitie van de multifunctionele landbouw zoals de Taskforce Multifunctionele Landbouw deze hanteert. Het tot stand komen van verbindingen tussen burgers/ consumenten en boeren staat hierbij voorop.

Deze schatting is nodig als nulmeting. Alleen zo is te achterhalen of de multifunctionele landbouw haar omzet weet te verdubbelen in vier jaar vanaf het jaar 2007, één van de opgaven waar de Taskforce voor staat.

De omzetschatting is voor de meeste sectoren gedaan op basis van CBS-cijfers, het Bedrijveninformatienet van het LEI Wageningen UR, deskresearch en gesprekken met experts. Bij niet alle sectoren was het mogelijk de cijfers te onderbouwen met harde gegevens. Dit gold met name voor boerderijverkoop, dagrecreatie en educatie. Daarom zijn voor de sectoren boerderijverkoop en recreatie focusgroepen gevormd met ondernemers en deskundigen uit verschillende regio's, die de voorlopige cijfers bediscussieerden en verder hebben aangescherpt. Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de nulmeting. Boerderijverkoop, agrarisch natuurbeheer en recreatie & toerisme zijn qua omzet de grootste sectoren. Agrarische kinderopvang en educatie hadden in 2007 nog een zeer bescheiden omzet.

Tabel 1. Totaal overzicht omzetschattingen voor 2007.

Sector	Aantal bedrijven	Omzetschatting in miljoen euro
Zorgboerderijen	756	45
Agrarische kinderopvang	20	4
Boerderijverkoop	2850	89
Agrarisch Natuurbeheer	13000	90
Recreatie & toerisme	2432	92
Educatie	500	1,5
Totaal		322

Via een internetenquête is gevraagd naar de impact van multifunctionele landbouw op de bedrijfsvoering en op de omgeving. De 173 respondenten geven aan dat de verbrede activiteit hun werkplezier vergroot. Ook brengt het extra geld op voor de regio. De geënquêteerde ondernemers besteden jaarlijks 36.000 euro in de regio aan inkoop van lokale diensten en producten voor hun multifunctionele activiteit. Daar komt bij dat multifunctionele landbouw direct en indirect de nodige werkgelegenheid genereert. Zo huurt elk bedrijf per jaar bijna 2.000 uur aan externe arbeid in en leveren de multifunctionele activiteiten 200 uur werk op voor vrijwilligers. Het merendeel van de ondernemers bindt burgers actief aan zich, vooral via open dagen. Agrarisch natuurbeheer neemt op verreweg het grootste deel van de bedrijven een vaste plek in als manier om het bedrijf goed te presenteren. De ondernemers vinden de uitstraling hiervan belangrijk voor hun andere activiteiten. Daarmee legt multifunctionele landbouw een stevig fundament onder het agrarisch natuurbeheer doordat het een plek heeft in de bedrijfsstrategie.

Inhoudsopgave

Colofon

Voorwoord

Samenvatting

Inhoudsopgave

Inleiding.....	1
Zorgboerderijen.....	3
Agrarische kinderopvang.....	5
Boerderijverkoop.....	7
Agrarisch Natuurbeheer.....	9
Recreatie.....	11
Educatie.....	15
Impact van multifunctionele landbouw.....	17

Inleiding

Discussie over omzetcijfers

De Taskforce Multifunctionele Landbouw heeft de opdracht gekregen van minister Verburg van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit om bij te dragen aan een omzetverdubbeling van de multifunctionele landbouw in vier jaar tijd, gerekend vanaf 2007. Daarvoor moet de Ausgangssituatie helder zijn en is een goede nulmeting voor 2007 dan ook onontbeerlijk. Ook is er een gedegen systematiek nodig om de omzet te berekenen.

Verschiedende organisaties en instanties hebben de laatste jaren geschat hoeveel de multifunctionele sector omzet. Onduidelijk was in hoeverre deze schattingen een representatief beeld gaven van de multifunctionele landbouw. Daarom zijn ze in 2008 kritisch tegen het licht gehouden. Hieruit kwam naar voren dat de variatie tussen de inschattingen te groot is en daarmee onvoldoende fundament gaf om als nulmeting te dienen voor beleid. De variatie is veroorzaakt door het hanteren van verschillende definities, uitgangspunten en afbakeningen, waardoor het niet mogelijk is de verschillende cijfers te vergelijken. Daarnaast ontbrak het aan representatieve bedrijfsinformatie over de verschillende takken op nationaal niveau (zowel kwalitatief als kwantitatief).

Bijdrage aan platteland

Omzetcijfers geven zicht op de waarde van de multifunctionele landbouw en het aandeel aan het Bruto Binnenlands Product of aan de regio. Ze geven echter geen compleet beeld over de impact van multifunctionele landbouw op de bedrijfsvoering en de omgeving. Multifunctionele bedrijven leggen verbindingen met hun omgeving en de mensen die er wonen, werken of recreëren. Het beeld is dat de bedrijven daarmee veel betekenis hebben voor de leefbaarheid van het platteland. Wat is nu die betrokkenheid of bijdrage van de multifunctionele landbouw aan de omgeving en heeft het betekenis op de arbeidsomstandigheden van de ondernemer? Wat is de impact van multifunctionele landbouw?

Onderbouwen van omzet en impact

Dit rapport geeft een omzetschatting van de multifunctionele landbouw, zoals de agrarische ondernemers die realiseren. Tevens geeft het een verkenning van de impact van multifunctionele landbouw op de omgeving. Voor deze bepaling van omzet en impact is de volgende definitie van de Taskforce als uitgangspunt genomen; 'Tot de multifunctionele landbouw behoren agrarische bedrijven die naast hun veehouderij-, akker- of tuinbouwbedrijf andere activiteiten

uitoefenen, gekoppeld aan het primaire landbouwbedrijf. Belangrijk is de verbinding tussen primaire en andere activiteiten, tussen boer en burger. Voorbeelden hiervan zijn: zorg, recreatie, educatie, agrarische kinderopvang, agrarisch natuur- en landschapsbeheer en productie en verkoop van streekproducten'.

De omzetbepaling is beperkt tot zes sectoren: zorgboerderijen, agrarische kinderopvang, boerderijverkoop, agrarisch natuurbeheer, agrarische verblijfs- en dagrecreatie en boerderijeducatie.

In een deskstudie zijn bestaande studies, inclusief de aannames die daarbij horen, geëvalueerd. Ook is kritisch gekeken naar de betrouwbaarheid van beschikbare data. Daarbij is gezocht naar mogelijkheden om de bandbreedte tussen de verschillende inschattingen te verkleinen.

De landbouwtelling van het CBS en het Bedrijveninformatienet van het LEI Wageningen UR vormden belangrijke datasets. Deze zijn aangevuld met recente studies en verkenningen, data van brancheverenigingen en steunpunten en meningen van deskundigen en adviseurs.

Bij de sectoren boerderijverkoop en recreatie bestonden de grootste onduidelijkheden over de omzetcijfers. Daarom zijn de bevindingen getoetst in twee focusgroepen. Deze groepen bestonden uit ondernemers en adviseurs met een brede kijk op de situatie in de praktijk.

Voor het krijgen van een beeld van de impact van multifunctionele landbouw op de bedrijfsvoering en de omgeving is een internetenquête gehouden onder multifunctionele agrariërs. De vragen waren gericht op zaken als bijdrage aan de regionale economie, werkgelegenheid, arbeidsplezier, relatie met burgers en natuur- en landschapsbeheer.

Leeswijzer

Dit rapport is bedoeld om breed te verspreiden onder allen die de multifunctionele landbouw verder helpen ontwikkelen, van ondernemers tot kenniswerkers, politici en beleidsmakers. Het biedt vooral een blik op de resultaten en cijfers zelf. De aanpak van het onderzoek en de onderbouwing van de cijfers komen uitgebreid aan bod in een bijbehorende achtergrondpublicatie van Wageningen UR (Roest et.al, 2009). In de volgende hoofdstukken komen achtereenvolgens aan bod: zorgboerderijen, agrarische kinderopvang, boerderijverkoop, agrarisch natuurbeheer, recreatie, educatie en tenslotte de resultaten van de enquête over de impact van multifunctionele landbouw.

Dichtheid agrarische bedrijven met zorglandbouw in 2007

Legenda

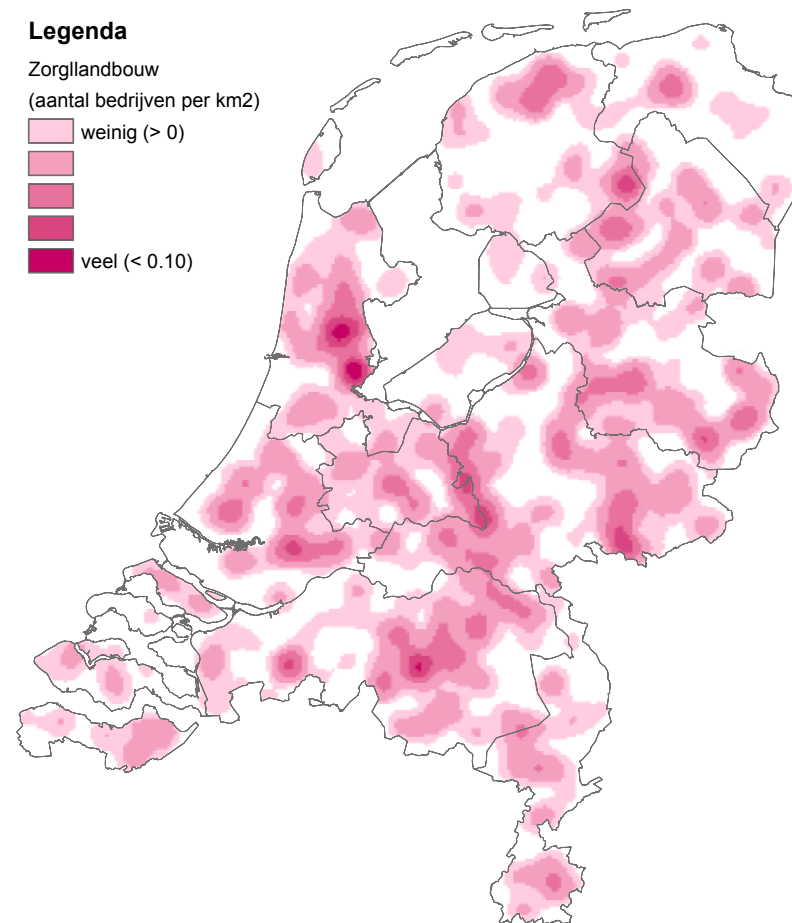
Zorglandbouw
(aantal bedrijven per km²)

 weinig (> 0)

 veel (< 0.10)

Zorgboerderijen

Verbinding zorg met agrarische productie

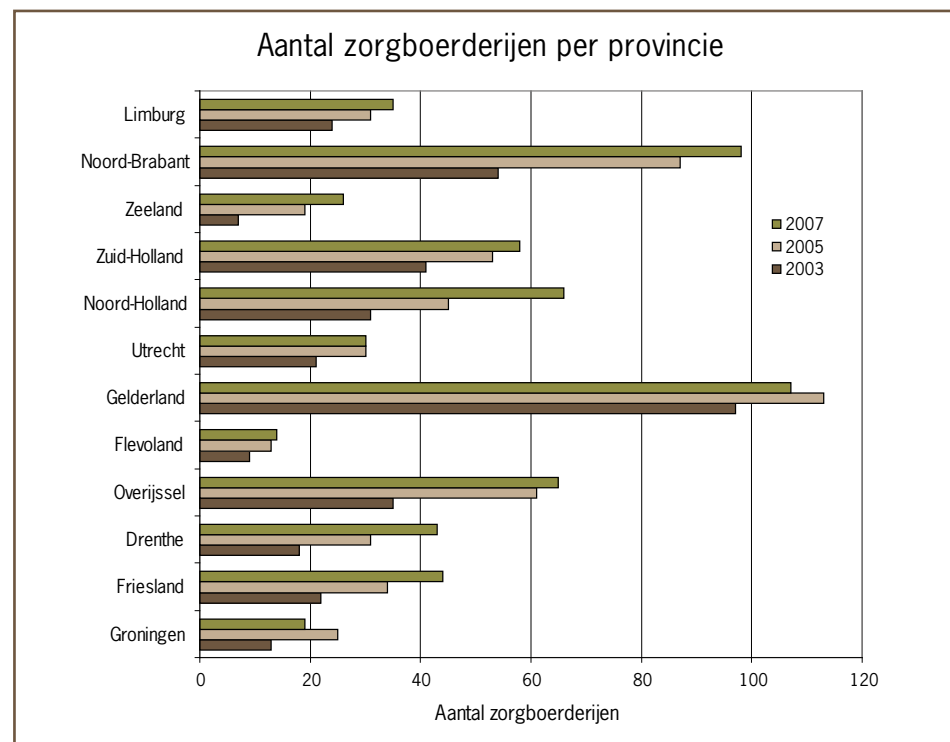
Een zorgboerderij is een agrarisch productiebedrijf dat zorg aanbiedt als nevenactiviteit. In de praktijk varieert de economische omvang van deze nevenactiviteit sterk. Zo zijn er zorgboerderijen die slechts één cliënt één dag per week zorg aanbieden en zorgboerderijen die vijf dagen in de week open zijn en per dag tien cliënten hebben.

In de landbouwtelling van begin 2007 (CBS) stonden 605 bedrijven vermeld als zorgboerderij. Eind 2007 vermeldde de database van het Steunpunt Landbouw en Zorg 756 zorgboerderijen met een serieuze agrarische tak. Het merendeel van de zorg wordt aangeboden op kleinere agrarische bedrijven.

Een zorgboerderij kan verschillende soorten zorg aanbieden: dagbesteding, wonen/werken en arbeidsintegratie. Dagbesteding komt voor op 88 procent van de zorgbedrijven, wonen/werken op 13 procent en arbeidsintegratie op 27 procent. De meeste zorgaanbieders hebben een bedrijf met melkvee of overige graasdieren. Figuur 1 geeft aan dat het aanbod van zorg sterk verschilt per provincie. De meeste zorgboerderijen bevinden zich in Gelderland, gevolgd door Noord-Brabant, Overijssel en Noord-Holland.

45 miljoen op basis van verschillende omzetschattingen

In het recente verleden heeft een aantal organisaties de omzet geschat van de landbouw en zorgsector. Het gaat hierbij om schattingen van het Steunpunt Landbouw en Zorg, adviesorganisaties en verkennende studies van Wageningen UR. De uitkomsten geven een behoorlijk compleet beeld. Schattingen en berekeningen van gemiddelde omzetcijfers per bedrijf lopen uiteen van 47.000 tot 73.000 euro per bedrijf. De omzetschattingen voor de hele sector landbouw en zorg variëren van 35 tot 55 miljoen euro in 2007, ofwel gemiddeld 45 miljoen euro.

Figuur 1. Aanbod zorg per provincie.

Bron: CBS-Landbouwtelling.

Agrarische kinderopvang

Beperkt aantal bedrijven met kinderopvang

Agrarische bedrijven bieden op verschillende manieren kinderopvang aan. Voorbeelden hiervan zijn o.a.: gecertificeerde kinderopvang via de Vereniging Agrarische Kinderopvang (VAK), gastouderopvang en dagopvang voor kinderen met een handicap.

In 2007 waren bij de VAK 10 agrarische bedrijven aangesloten. In 2008 waren dit er 26. Sectordeskundigen schatten dat er naast deze 10 in 2007 nog 8 à 10 agrarische bedrijven kinderen professioneel opvangen. Het totaal aantal bedrijven met volwaardige kinderopvang komt daarmee voor 2007 op 20.

Hoeveel bedrijven als gastouders fungeren is niet te achterhalen. Bedrijven kunnen zich namelijk aansluiten bij een erkend gastouderbureau, dat geen onderscheid maakt tussen boerderijen en overige particulieren. Bedrijven die zich hebben gespecialiseerd in opvang van gehandicapte kinderen worden gerekend tot de zorgboerderijen.

Investeren in gebouwen en toegankelijkheid

De omzetschatting van de tak kinderopvang is gebaseerd op informatie van de VAK. In 2007 hadden de bedrijven die hierbij zijn aangesloten 150 kindplaatsen, wat neerkomt op 15 kindplaatsen per bedrijf. Gemiddeld werkten er 7 personeelsleden. Kinderopvang vergt de nodige investeringen, gemiddeld ruim 147.500 euro per bedrijf in 2007. De bedrijven zetten dit geld vooral in om gebouwen aan te passen en het bedrijf toegankelijker te maken. Zo legden ze parkeerplaatsen aan of een speeltuin. De omzet van de kinderopvangtak bij deze VAK-bedrijven was gemiddeld 203.500 per bedrijf per jaar.

Voor de omzetschatting van 2007 wordt uitgegaan van een vergelijkbare omzet als het jaar erop, zowel voor de VAK-bedrijven als voor de bedrijven die niet bij de VAK zijn aangesloten. De omzetschatting van deze in totaal 20 bedrijven komt daarmee op 4 miljoen euro.

Omdat het aantal agrarische bedrijven met gastouderschap niet bekend is, is het niet goed mogelijk een schatting te geven van de omzet. Deze wordt dan ook buiten beschouwing gelaten. De verwachting is dat gastouderschap op enkele honderden bedrijven plaats vindt. Een aantal hiervan zullen op termijn doorgroeien naar een professionele agrarische kinderopvang.

De omzetschatting voor 2007 voor agrarische kinderopvang is 4 miljoen euro. Gezien de groei van het aantal bedrijven in 2008 en de reeds beschikbare cijfers hierover komt de omzet in 2008 ruim uit boven de 10 miljoen euro.

Dichtheid agrarische bedrijven met productverkoop in 2007

Legenda

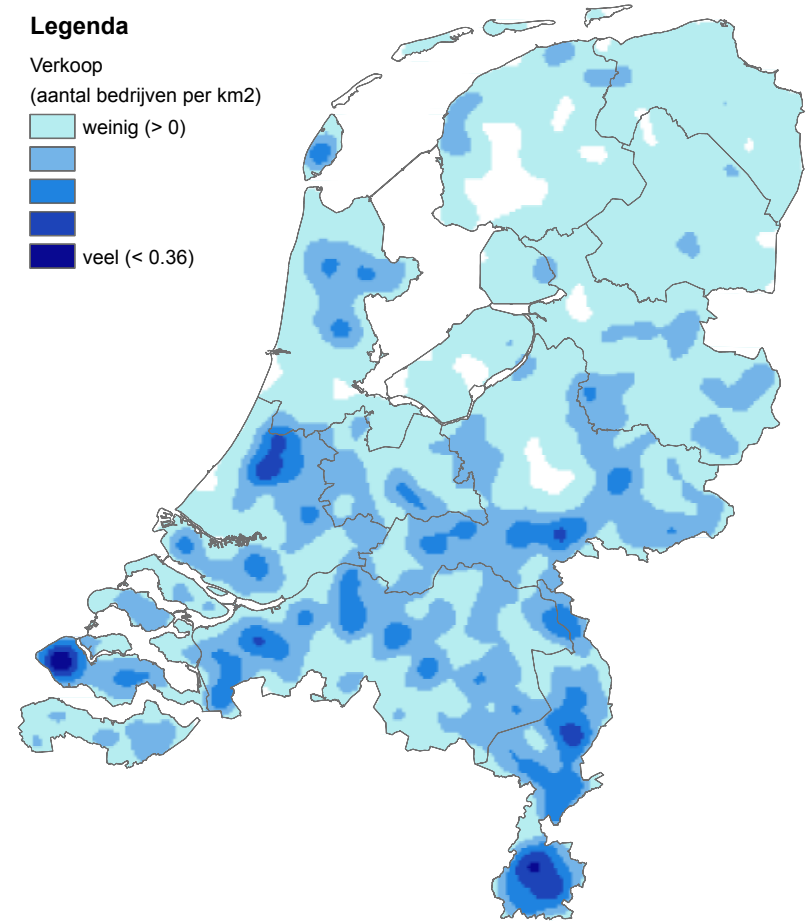
Verkoop
(aantal bedrijven per km²)

 weinig (> 0)

 veel (< 0.36)

Boerderijverkoop

Direct van boer naar consument

Onder de term 'boerderijverkoop' valt de directe verkoop van landbouwproducten van eigen of andere bedrijven aan de consument, streekwinkels of horecagelegenheden. Het gaat hierbij niet alleen om de winkels op de boerderij maar ook om verkoop op een markt of om onbemande kraampjes langs de weg, bezorging aan huis en bestellingen via internet. In deze omzetschatting worden niet meegenomen: verwerking van (streek)producten op het bedrijf en verkoop van producten via verschillende korte ketens, bijvoorbeeld via tussenhandel en supermarkten.

In 2007 hadden volgens het CBS 2.850 bedrijven activiteiten in boerderijverkoop. Dat is een kleine 4 procent van het totale aantal landbouwbedrijven. 1000 van deze bedrijven verkopen aardappelen, 700 groente en fruit. Andere belangrijke productgroepen zijn eieren (630 bedrijven), vlees (430) en kaas (430). Het aantal bedrijven dat wijn verkoopt, neemt sterk toe. In 2007 waren dit er 200.

Het kaartje geeft een indicatie waar de meeste bedrijven met boerderijverkoop zich bevinden. Deze bevinden zich vooral in Brabant, Gelderland en Limburg en komen uit de vollegrondse tuinbouw, akkerbouw of melkveehouderij. De sectoren glastuinbouw en intensieve veehouderij zijn relatief ondervertegenwoordigd.

Tabel 2. Omzetschatting boerderijverkoop.

	Aantal bedrijven	Omzet per bedrijf * duizend euro	Totale omzet * miljoen euro
Winkel groot	100	200	20
Winkel middel	500	80	40
Winkel klein	500	20	10
Langs de weg	500	4	2
Markt	250	20	5
Internet/(biologische) abonnementen	100	35	3,5
Levering aan streekwinkels/ horeca	900 ¹	20	8
Totaal	2850		89

¹ Hier wordt slechts de omzet van 400 bedrijven weergegeven. Die van de overige 500 wordt meegeteld onder boerderijwinkels om dubbeltelling te voorkomen.

Bijna 90 miljoen omzet

Verschillende bronnen zijn gebruikt om een inschatting te maken van de nationale omzet boerderijverkoop. Bijna 1.500 bedrijven stonden in 2008 ingeschreven als verkooppunt bij Vrienden van het Platteland. Sectordeskundigen schatten in dat hiervan 1.100 een echte winkel hebben en de overige vooral een onbemande kraam langs de weg. Ook binnen de groep met een winkel is een grote variatie. Er zijn winkels met meerdere beroepskrachten, andere winkels kennen een beperkte openingstijd, waarbij een familielid op afroepbasis beschikbaar is voor klanten. Bekend is dat ongeveer 100 winkels een gemiddelde omzet hebben van 200.000 euro. Van de overige 1.000 winkels is de ruwe schatting dat de helft een omzet heeft van 80.000 euro en de andere helft een gemiddelde omzet van 20.000 euro.

Ongeveer 500 bedrijven verkopen langs de weg. Op basis van gegevens uit het Bedrijveninformatienet van het LEI wordt de omzet van deze bedrijven geschat op gemiddeld 4.000 euro per bedrijf.

Van de overige bedrijven die in de landbouwtelling hebben aangegeven streekproducten te verkopen wordt geschat dat 250 bedrijven producten op de markt verkopen. De inschatting is dat 100 bedrijven producten verkopen via internet of via (biologische) abonnementen en 900 bedrijven leveren producten aan streek- of boerderijwinkels. Bij deze laatste 900 bedrijven zitten ook bedrijven die hun producten aan andere boeren verkopen. Dat betekent dat zij twee maal meegeteld worden in de statistieken. Geschat wordt dat het om 500 bedrijven. Totaal komt de inschatting van de omzet hiermee op 89 miljoen euro.

De inschatting van de aantallen van verschillende winkels en verkoopkanalen is vooral gebaseerd op beelden van sectordeskundigen en slechts beperkt op basis van harde data. Daarom is het realistisch een bandbreedte te hanteren. De geschatte omzet ligt tussen 80 en 100 miljoen euro op jaarbasis.

Dichtheid agrarische bedrijven met agrarisch natuurbeheer in 2007

Legenda

Agrarisch natuurbeheer
(aantal bedrijven per km²)

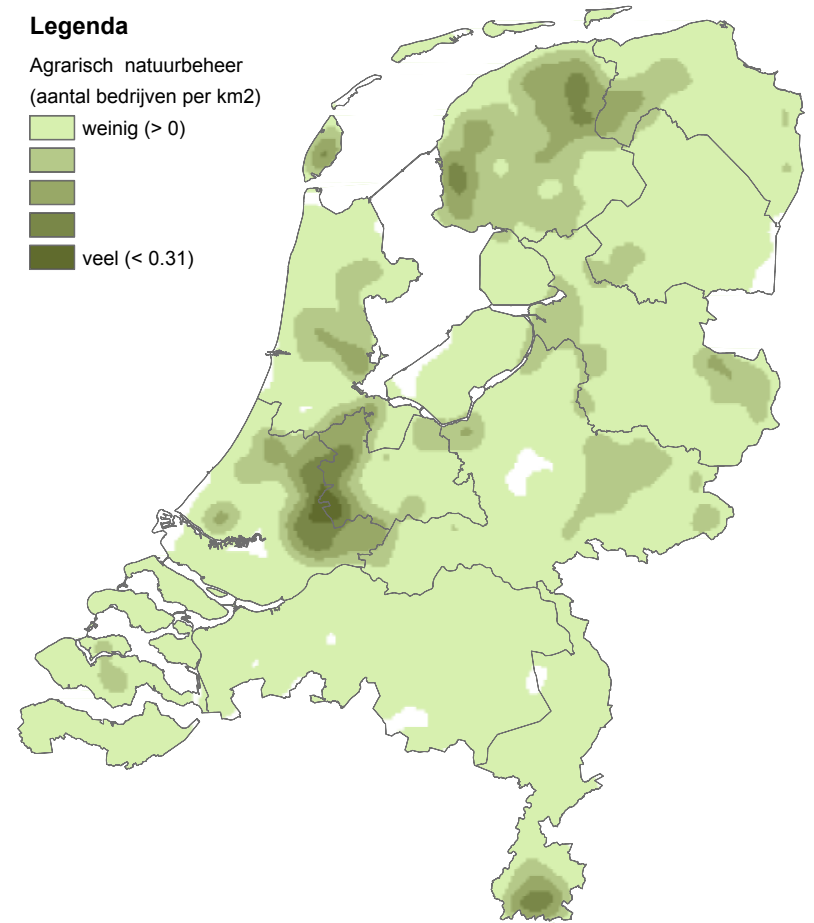
 weinig (> 0)

veel (< 0.31)

Agrarisch Natuurbeheer

Aansluiting bij bedrijfsvoering

Het laatste decennium is de aandacht voor natuur- en landschapsbeheer toegenomen. Agrarische ondernemers die hieraan willen bijdragen, kunnen aanspraak doen op de Provinciale Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (PSAN). Deze subsidieregeling is ingesteld om inkomensverlies van de agrarische ondernemer door het natuur- of landschapsbeheer te compenseren en zijn werkzaamheden te vergoeden. Elke provincie heeft gebieden aangewezen als PSAN-gebied, waar de ondernemer kan kiezen uit verschillende beheerspakketten die het beste aansluiten bij zijn bedrijfsvoering. Daarnaast komen agrariërs in aanmerking voor subsidie voor beheer van natuurgronden (beheerssubsidie SN). Ook kunnen ze een beroep doen op andere financiers van natuurbeheer, zoals provincies, stichtingen en verenigingen.

Los van de subsidiemogelijkheden zijn er ook multifunctionele agrariërs die aan natuur- en landschapsbeheer doen als onderdeel van de bedrijfsstrategie. Zij willen het bedrijf aantrekkelijker maken voor recreatie, zorg of ander bedrijfsbezoek als onderdeel van de bedrijfsstrategie. De natuur wordt zo een visite kaartje en daardoor belangrijk om aan te werken.

In 2007 hadden ruim 10.000 agrarische bedrijven een PSAN-beheerspakket voor in totaal bijna 80.000 hectare. Deze PSAN-pakketten komen relatief het vaakst voor bij bedrijven uit de provincies Friesland, Gelderland en Zuid-Holland. Samen met het beheer via andere regelingen en financiers is het beeld dat 12.000 tot 14.000 agrarische bedrijven een vergoeding ontvingen voor natuurbeheer.

Omzet vooral via overheid

In 2007 bedroeg de omzet via de PSAN-regeling ruim 57 miljoen euro. Dit komt neer op een bedrag van ruim 5.500 euro per deelnemend bedrijf en gemiddeld ruim 700 euro per hectare. De schatting is dat er 5 miljoen euro is uitbetaald aan agrariërs in het kader van de SN-regeling. Vergoedingen voor Zwanenbeheer bedroegen in 2007 10 miljoen euro.

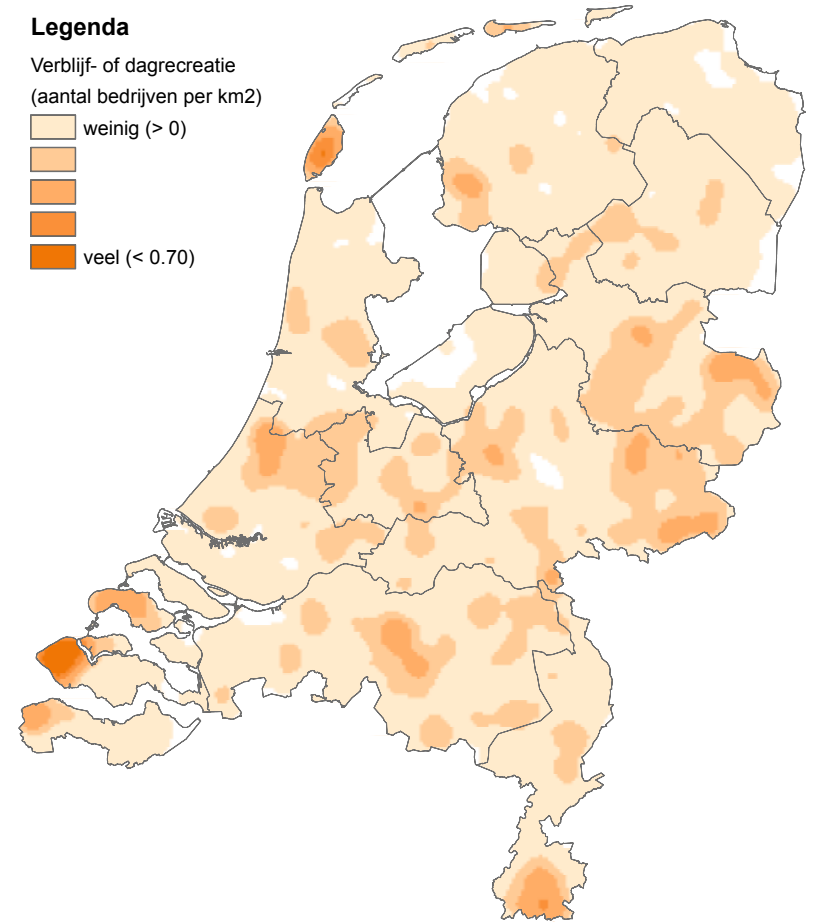
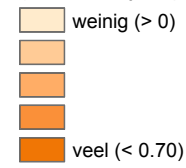
Dit brengt het totaal op 72 miljoen euro. Hier zijn vergoedingen van provincies, stichtingen en particulieren voor andere vormen van natuurbeheer niet bij inbegrepen. Het LEI neemt die vergoedingen wel mee in het Bedrijveninformatienet. Extrapolatie van deze cijfers in 2007 resulteert in een subsidiebedrag van ruim 7.000 euro per bedrijf, voor alle vormen van vergoeding. De schatting van de totale omzet voor natuurbeheer door agrariërs komt zo op een bedrag tussen de 80 tot 100 miljoen euro.

Dichtheid agrarische bedrijven met verblijf- of dagrecreatie in 2007

Legenda

Verblijf- of dagrecreatie
(aantal bedrijven per km²)

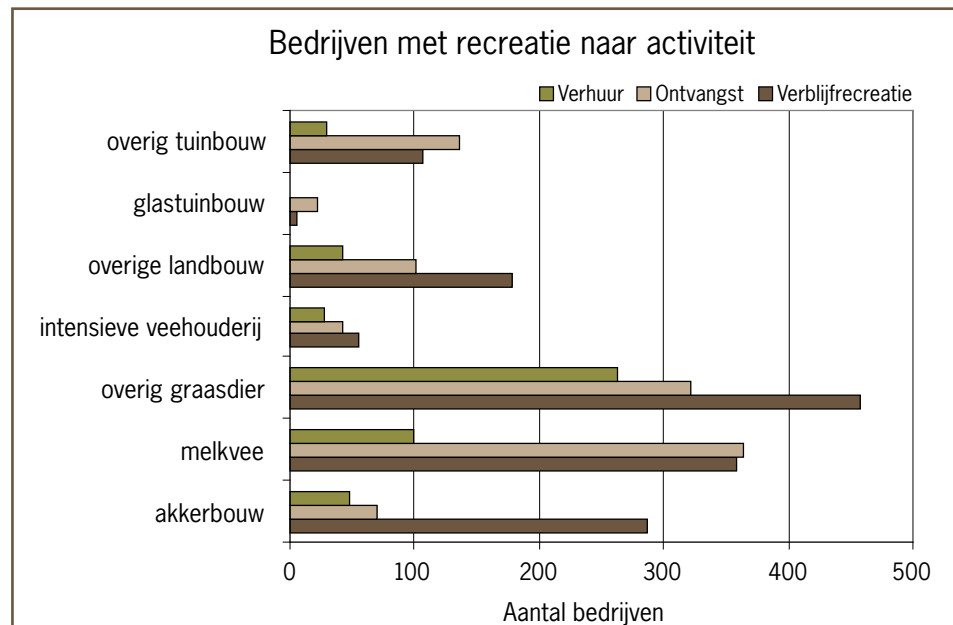

Recreatie

Dag- en verblijfsrecreatie bij de boer

De landbouwtelling van 2007 leverde 2.432 agrarische bedrijven op met een recreatietak. Het CBS onderscheidt hierin drie vormen van recreatie. Dit zijn verblijfsrecreatie, ontvangst van bezoekers en verhuur van recreatiegoederen. Voorbeelden van verblijfsrecreatie zijn campings, groepsaccommodaties en bed&breakfast. Ontvangst van bezoekers kan bijvoorbeeld via rondleidingen en horecavoorzieningen en onder de verhuur van recreatiegoederen vallen bijvoorbeeld de verhuur van, kano's en boerengolf. Regelmatig bieden bedrijven meerdere recreatievormen tegelijk aan. Dit is gemiddeld 1,25 vorm per bedrijf. 1.460 bedrijven bieden verblijfsrecreatie aan en 1.570 de overige vormen van recreatie. Onderstaande figuur 2 geeft aan dat de sectoren met melkvee en overige graasdieren zeer goed vertegenwoordigd zijn onder de aanbieders van recreatie. Opvallend is het relatief hoge aandeel akkerbouwers onder de aanbieders van verblijfsrecreatie.

De meeste bedrijven met recreatie zijn te vinden in Gelderland, gevolgd door Noord-Brabant, Zeeland en Overijssel. Het aantal bedrijven met recreatie neemt gestaag toe. In de provincies Utrecht en Flevoland was in de jaren tussen 2003 en 2007 de groei het hoogst.

Figuur 2. Aantal bedrijven met recreatie naar activiteit, 2007.

Bron: CBS-Landbouwtelling.

Omzetschatting van 92 miljoen

Inschatting van de omzet op basis van de driedeling van het CBS geeft veel onduidelijkheden en lijkt te leiden tot dubbeltellingen. Mede op verzoek van de focusgroep is daarom alleen onderscheid gemaakt tussen verblijfs- en dagrecreatie. Tabel 3 geeft de omzetschatting van verblijfsrecreatie op agrarische bedrijven. Hiervoor zijn 4 categorieën gehanteerd: de boerderijcamping, vakantiehuisjes/appartementen, groepsaccommodaties en bed&breakfast. De inschatting van het aantal bedrijven voor de categorie verblijfsrecreatie is gebaseerd op een indeling van Vereniging kamperen bij de Boer (Vekabo). Deze indeling is weer doorvertaald naar de landelijke situatie met hulp van inschattingen van de focusgroep. De omzetcijfers per bedrijf per categorie zijn ingeschat op basis van bedrijfsbegrotingen en -evaluaties van adviseurs en getoetst in de focusgroep. Dit geeft een omzetschatting van bijna 42 miljoen euro voor verblijfsrecreatie.

Tabel 3. Omzetschatting verblijfsrecreatie.

Verblijfsrecreatie	Aantal bedrijven	Omzet * 1.000 euro	Totaal in miljoen euro
Camping	800	20	16
Vakantiehuisje	220	33	7,2
Groepsaccommodatie	220	55	12,1
Bed & Breakfast	220	30	6,6
Totaal	1.460		41,9

De bronnen met omzetschattingen van dagrecreatie lopen erg uiteen. Het ontbreekt aan representatief cijfermateriaal. Een indeling in categorieën en de inschatting van de omzet is gemaakt op basis van beperkte informatie in het Bedrijveninformatienet van het LEI, cijfers van individuele bedrijven en berekeningen in de vakpers. De gehanteerde categorieën zijn bedrijven met boerengolf, bedrijven met overige sport en spelactiviteiten, kleine eet- en drink gelegenheden (zoals ijsverkoop, warme en koude snacks), grote eet- en drink gelegenheden (volledig restaurant) en een groep bedrijven met excursies. Indicaties van het aantal bedrijven per categorie, het aantal bezoekers per bedrijf en de besteding per bezoeker zijn getoetst in de focusgroep. Het aantal bezoekers per bedrijf en de bestedingen per bezoeker zijn tevens gerelateerd aan resultaten uit de internetenquête.

Tabel 4. Omzetschatting dagrecreatie.

Dagrecreatie	Aantal bedrijven	Aantal bezoekers	Besteding per bezoeker	Omzet * 1.000 euro	Totaal in miljoen euro
Boerengolf	160	5.000	10	50	8
Overige sport- en spelactiviteiten	425	3.000	10	30	12,8
Eten en drinken klein	600	3.000	7,50	22,5	13,5
Eten en drinken groot	100	5.000	30	150	15
Excursies	285			2,5	0,7
Totaal	1.570				50

De inschatting van de totale omzet van recreatie komt op 92 miljoen euro.

Educatie

Slag naar specialisatie

Bij educatie op de boerderij krijgen groepen volwassenen en kinderen meer te weten over de agrarische sector door te horen, te zien, te voelen en te proeven. Deze vorm van verbreding is nog niet wijdverspreid als professionele verbrede activiteit. Het beeld is dat enkele duizenden bedrijven incidenteel groepen uit de buurt ontvangen, vooral uit maatschappelijke betrokkenheid of gewoon omdat men het leuk vindt.

Uit de landbouwtekening valt niet op te maken om hoeveel agrarische bedrijven het gaat. Educatief Platteland en Vrienden van het Platteland schatten dat er 150 professionele educatieboerderijen zijn en 350 enigszins gespecialiseerde educatiebedrijven. Hiervan zijn er ruim 100 aangesloten bij 'Met de klas de boer op', een initiatief dat werkt aan certificering van de aangesloten educatiebedrijven.

Anderhalf miljoen omzet

Omdat het onduidelijk is hoeveel educatiebedrijven er zijn, is het lastig om een goede schatting van de omzet op nationaal niveau te krijgen. Bedrijven met educatie in het Bedrijveninformatienetwerk van het LEI melden een gemiddelde omzet voor excursies van 2.000 euro per bedrijf. Ruwe schattingen van Educatief Platteland op basis van gehanteerde tarieven en aantallen excursiegroepen geven een indicatieve jaaronzet per bedrijf van bijna 2.000 tot ruim 6.000 euro.

Synthese van bovengenoemde cijfers in tabel 5 levert een totale omzetschatting van ruwweg 1 tot 2 miljoen euro per jaar. Door gebrek aan harde en representatieve cijfers is het noodzakelijk hier een bandbreedte te hanteren.

Tabel 5. Omzetschatting uit educatie op agrarische bedrijven.

	Aantal bedrijven	Omzet (euro/bedrijf/jaar)		Omzet totaal (euro/jaar)	
		Onderkant	bovenkant	onderkant	Bovenkant
Professionele educatiebedrijven	150	2.000	6.000	300.000	900.000
Andere bedrijven met educatie	350	1.500	2.500	525.000	875.000
Totaal	500			825.000	1.775.000

Impact van multifunctionele landbouw

Bij multifunctionele bedrijven gaat het uiteraard niet alleen om omzet. Het ontwikkelen van multifunctionele activiteiten op een agrarisch bedrijf heeft invloed op de werkzaamheden van de ondernemer. Het vraagt andere competenties en vaardigheden en resulteert ook in andere en nieuwe contacten en relaties. De ondernemers op deze bedrijven zijn vaak gedreven om de landbouw en hun multifunctionele activiteiten te laten zien aan of beleven door verschillende groepen consumenten en burgers. Daarmee leggen multifunctionele bedrijven verbindingen met hun omgeving en de mensen die er wonen, werken of recreëren. De bedrijven maken uiteraard gebruik van hun landschappelijke setting maar betekenen omgekeerd ook veel voor de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van die omgeving. Wat is nu die betrokkenheid of bijdrage van de multifunctionele landbouw aan de omgeving maar ook aan bijvoorbeeld de arbeidsomstandigheden van de ondernemer? Wat is de impact van multifunctionele landbouw?

Internetenquête

Begin 2009 hebben 173 multifunctionele bedrijven meegewerkt aan een internet-enquête om zo meer inzicht te krijgen in de meerwaarde van multifunctionele landbouw voor de ondernemer en zijn omgeving. Het merendeel van deze bedrijven heeft zijn bedrijf aangemeld voor de Plattelandsgids van het toenmalige Vrienden van het Platteland, dat nu 'Nederland bloeit' heet. Het zijn allemaal bedrijven die zich presenteren op internet en waarvan bijna 60% al langer dan 6 jaar bezig is met multifunctionele landbouw. Daarmee is dit zeker geen doorsnee groep en zijn antwoorden uit deze enquête niet representatief voor de totale sector. De resultaten geven wel een indruk van de (potentiële) betekenis van de multifunctionele landbouw.

De geënuquêteerde groep is zeer divers: ze representeren bijna alle verschillende sectoren uit de primaire landbouw en de meeste vormen van multifunctionele landbouw. Elk bedrijf combineert gemiddeld twee sectoren en drie vormen van multifunctionele landbouw. Melkveehouderij is verreweg de meest genoemde sector, huisverkoop en recreatie zijn de meest genoemde vormen van verbreding in deze groep. Opvallend is dat 35% van deze groep aangeeft educatieve activiteiten te ontwikkelen. Een groot deel van deze bedrijven (25%) is biologisch. Dit is in overeenstemming met eerder onderzoek aan CBS gegevens uit 2005 waaruit ook naar voren kwam dat biologische bedrijven meer aan multifunctionele landbouw doen dan gangbare bedrijven.

Arbeidsplezier en natuurbeheer

De overgrote meerderheid, 90 procent, geeft aan dat de multifunctionele bedrijfstak bijdraagt aan het verhogen van het arbeidsplezier. Meer contact met mensen buiten het bedrijf wordt hierbij als belangrijkste reden aangegeven. Andere redenen die het arbeidsplezier verhogen zijn: meer afwisseling in het werk, meer uitdaging in het werk, waardering van bezoekers en eindelijk écht kunnen ondernemen. De rest geeft aan geen verandering in arbeidsplezier te ervaren. Geen enkele ondernemer heeft aangegeven dat het arbeidsplezier is afgenomen.

"De verrassing bij bezoekers als ze het boerenleven zien en proeven levert mij extra arbeidsplezier"

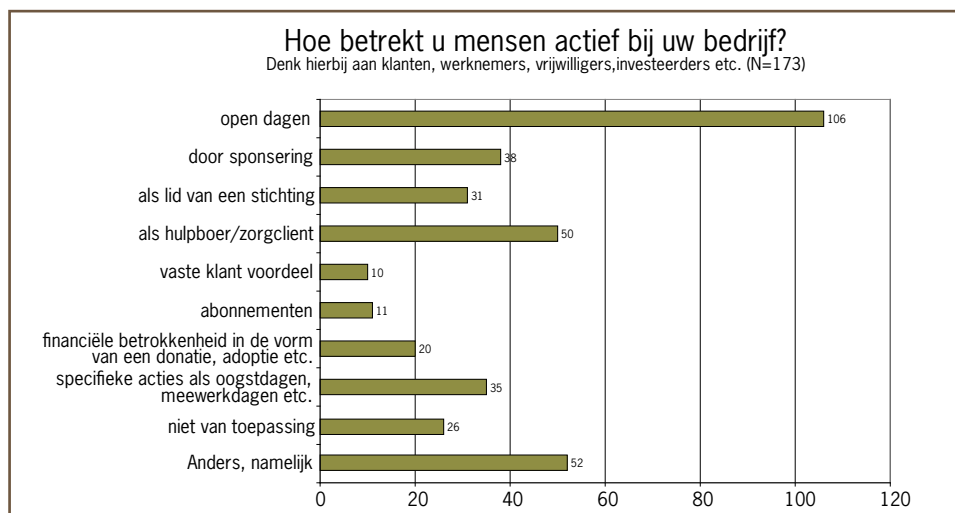
Bijna 90 procent van de geënuquêteerde bedrijven doet aan enige vorm van agrarisch natuurbeheer. Slechts een minderheid doet dit alleen omdat ze hiervoor een vergoeding ontvangt. De overgrote meerderheid vindt natuurbeheer een belangrijk onderdeel van de presentatie van het bedrijf. Vaak maakt agrarisch natuurbeheer ook onderdeel uit van de multifunctionele activiteit. Omdat verreweg de meeste bedrijven inzien dat ze met agrarisch natuurbeheer hun multifunctionele activiteiten ondersteunen en versterken zal het voortbestaan van agrarisch natuurbeheer op deze bedrijven niet alleen afhangen van de vergoeding die ze hiervoor krijgen en daardoor een structureler karakter kennen.

"Natuur is voor ons het visitekaartje van ons bedrijf".

Soms meer dan 100.000 bezoekers per jaar

Gemiddeld ontvangen de bedrijven 8.000 bezoekers per jaar. Het aantal varieert sterk afhankelijkheid van de multifunctionele tak. De bedrijven met recreatie en/ of huisverkoop ontvangen gemiddeld 12.000 bezoekers. Enkele bedrijven ontvangen zelfs meer dan 100.000 bezoekers per jaar. De bedrijven ontvangen bezoekers van alle leeftijdscategorieën maar jongeren onder de twintig jaar en ouderen boven de zestig jaar komen relatief minder naar de bedrijven. Tachtig procent komt uit de leeftijdsgroepen hier tussen in.

Om bekendheid aan het bedrijf te geven of om mensen aan het bedrijf te binden ontwikkelen de bedrijven tal van activiteiten (Fig.3). Gemiddeld geven de bedrijven twee manieren aan waarop ze dit organiseren, waarbij open dagen het hoogst scoren. Voorbeelden van activiteiten die in de figuur onder 'anders' gerubriceerd staan zijn advertenties via internet, nieuwsbrieven, deelname aan fairs en markten, aanbieden van arrangementen etc.

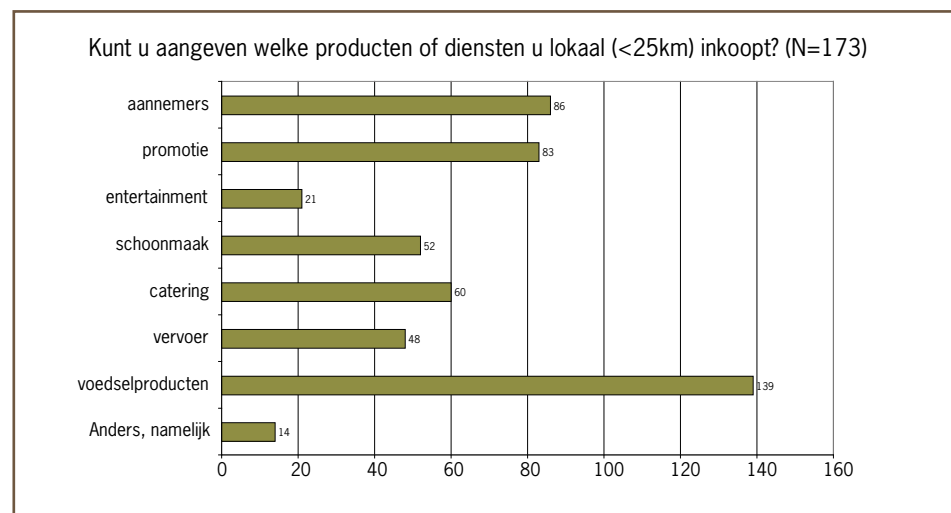

Figuur 3. Manieren waarop bedrijven mensen betrekken.

Omzet in de regio

De meeste bezoekers besteden zo'n 10 tot 20 euro op een bedrijf. Een klein deel van de bedrijven geeft aan minder dan €5 per bezoeker te ontvangen, terwijl een ander klein deel van de bedrijven juist aangeeft meer dan €100 per bezoeker te ontvangen. Door de bedrijven met zorg en kinderopvang worden hogere bedragen genoemd. Via de multifunctionele tak genereren deze bedrijven een gemiddelde omzet in de regio (afname van hun producten en diensten binnen een straal van 25 km) van 50.000 euro. De variatie tussen de bedrijven is groot: zo zijn er bedrijven met minder dan 5.000 euro maar ook bedrijven die meer dan 150.000 euro aan regionale omzet realiseren. Deze groep multifunctionele bedrijven levert een belangrijke bijdrage aan de lokale economie. Ze kopen lokaal producten en diensten in en genereren extra arbeid. In figuur 4 is weergegeven wat voor producten en diensten de bedrijven lokaal

aankopen in een straal van minder dan 25 km. De bedrijven besteden ongeveer 17.500 euro aan inkoop van lokale producten en 19.000 euro aan diensten; samen 36.500 euro. Inkoop van voedselproducten uit de regio wordt het meeste genoemd. Belangrijke diensten die in de regio ingekocht worden zijn aannemers, promotie zaken, schoonmaakdiensten, catering en vervoer.

Figuur 4. Aankoop lokale producten.

De bedrijven geven aan gemiddeld 1.945 uur aan externe arbeid in te huren. Dit is een volledige arbeidskracht per jaar. Bij één op de acht bedrijven gaat het zelfs om meer dan 5.000 uur. De bedrijven maken ook veel gebruik van vrijwilligers. Gemiddeld wordt er 200 uur vrijwilligerswerk gedaan op elk bedrijf.

Uit deze enquête blijkt duidelijk dat multifunctionele landbouw een belangrijke functie vervult op het platteland. Het vergroot het werkplezier van de agrarische ondernemers en levert ook extra inkomsten, wat de ondernemers vervolgens deels weer lokaal besteden. Multifunctionele landbouw verbreedt het aanbod van diensten en producten in de regio. Het genereert bovendien direct en indirect de nodige werkgelegenheid en betreft burgers en vrijwilligers bij de landbouw. Daarnaast legt de verbreding ook een stevig fundament onder het agrarisch natuurbeheer omdat veel ondernemers daarmee hun bedrijf op een positieve manier willen presenteren aan de burgers.

